

КОНКУРЕНЦІЯ СПОСОБІВ ЗАХИСТУ ПРАВА ВЛАСНОСТІ: ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ЇЇ ВИРІШЕННЯ

Олешко Олег Михайлович,

аспірант

Науково-дослідного інституту правотворчості та науково-правових експертиз Національної академії правових наук України

У статті визначено проблемні питання конкуренції способів захисту права власності та запропоновано шляхи їх вирішення. Конкуренція способів захисту має місце у випадку, коли вимоги стосуються захисту порушених прав власника, які виникають із речових або зобов'язальних правовідносин. Доведено: якщо йдеться про порушення права власності як абсолютного права, коли власник не перебував із порушником у жодних зобов'язальних правовідносинах, то захист такого права має здійснюватися шляхом застосування речово-правових способів захисту права власності, при цьому серед них позивачеві потрібно вибрати належний та ефективний спосіб захисту порушеного права власності, який реально призведе до відновлення порушеного права. У цьому випадку конкуренцію способів захисту права власності можна визначити як «договір усуває ввідикацію» або «договір усуває негаторний позов».

Конкуренція способів захисту має місце в разі одночасного заявлення вимог про витребування майна з чужого незаконного володіння й усунення перешкод у здійсненні власником права користування та розпоряджання своїм майном. Встановлено, що ввідикаційний і негаторний позови є взаємовиключними.

Конкуренція способів захисту права власності має місце у випадку, коли вимоги про захист права власності виникають із порушення прав у зобов'язальних правовідносинах, але при цьому конкурують між собою вимоги щодо захисту прав, що виникають із договірних правовідносин і деліктних правовідносин. Встановлення наявності договірних відносин між власником і порушником права власності та встановлення факту порушення саме договірного зобов'язання має призводити до того, що вимога про захист права власності мусить висуватися з порушення договірних правовідносин, а не деліктних правовідносин як різновиду зобов'язальних правовідносин. У цьому випадку конкуренцію способів захисту права власності можна визначити як «договір усуває делікт».

Ключові слова: право власності, конкуренція способів захисту, речово-правові способи захисту права власності, зобов'язально-правові способи захисту права власності, ввідикаційний позов, негаторний позов, договір, делікт.

Oleshko Oleh. Business Competition in Methods of Protecting the Rights of Ownership: Problem's Setting and Ways of Its Solution

The author of the article has defined the problematic issues of business competition in methods of protecting the rights of ownership and has suggested the ways of their solution. Business competition of the protection methods takes place in case, if the demands are related to the protection of the violated rights of an owner arising from material or binding legal relations. It has been proved that if we are talking about the violation of the right of ownership as an absolute right, when the owner was not in any binding legal relations with the violator, then the protection of such a right must be carried out by applying material and legal methods of protecting the right of ownership, whereby the plaintiff must choose an appropriate and effective method of protecting the violated right of ownership among them, which can actually lead to the restoration of the violated right. In this case, the competition of the methods of protecting the right of ownership can be defined as "the contract eliminates vindication" or "the contract eliminates negatory action".

Business competition of the protection methods takes place, when there are simultaneous claims to reclaim the property from unlawful possession and to remove obstacles for the owner to exercise the right of administration and disposal of own property. It has been established that vindicatory and negatory actions are mutually exclusive.

Business competition of the methods to protect the right of ownership takes place in case, when demands to protect the right of ownership arise from the violation of the rights in binding legal relations, whereby the demands for the protection of the rights arising from contractual legal relations and tortious legal relations compete with each other. Establishing the existence of contractual relations between the owner and the violator of the right of ownership and establishing the fact of violation of the contractual obligation itself should lead that a demand for the protection of the right of ownership should be raised from the violation of contractual legal relations, but not tortious legal relations as a type of binding legal relations. In this case, business competition of the methods to protect the right of ownership can be defined as "the contract eliminates the tort".

Key words: *right of ownership, business competition of protection methods, material and legal methods of protecting the right of ownership, binding methods of protecting the right of ownership, vindicatory action, negatory action, contract, tort.*

Постановка проблеми. Як в доктрині цивільного права, так і в правозастосовній діяльності проблема конкуренції способів захисту права власності існує тривалий час, правники інколи називають її «вічною проблемою» цивілістики, зазначаючи, що йдеться про «зіткнення прав» чи «конкуренцію позовів». Особливого загострення ця проблема набуває щодо захисту права власності у випадках, коли має місце, можна сказати, «співіснування» вимог із захисту порушених прав на межі речових і зобов'язальних правовідносин, договірних і деліктних правовідносин тощо. Правниками застосовувався підхід, що в разі зіткнення абсолютного та відносного права відносно право завжди має поступитися абсолютному праву. Існує і такий погляд на проблему: якщо встановлено, що власник перебуває в зобов'язальних (відносних) правовідносинах з іншою особою, то власник може захистити своє право власності виключно зобов'язально-правовими способами захисту. Отже, можна констатувати, що на сьогодні існує правова проблема конкуренції цивільно-правових вимог щодо захисту права власності, яка потребує свого вирішення на теоретичному рівні для формування певного алгоритму дій потерпілої особи з метою забезпечення ефективного захисту порушених прав власника. У межах цього дослідження розглянемо конкуренцію способів захисту права власності не з позиції конкуренції правових норм і шляхів її вирішення, а в широкому сенсі з позиції «зіткнення» способів захисту права власності.

Стан дослідження. У національній доктрині приватного права відносини захисту права власності були предметом дослідження в наукових працях таких правників, як О. Б. Гнатів [1], І. О. Дзера [2], С. Д. Домусчі [3], О. П. Кулинич [4] та ін. Конкуренція позовів також привертала до себе увагу цивілістів: зокрема, І. Р. Калаур досліджував конкуренцію позову про застосування наслідків недійсності угоди та віндикаційного позову за новим Цивільним кодексом України [5], Я. М. Романюк, Л. О. Майстренко встановили співвідношення та провели розмежування реституції, віндикації, кондикції, відшкодування шкоди [6]. Проте питання конкуренції способів захисту права власності є актуальним і в умовах сьогодення, коли захист прав власника є важливим як з позиції захисту конституційних і конвенційних прав, так і з позиції формування в Україні привабливого інвестиційного клімату, що є вкрай важливим для правового режиму воєнного стану, введеного в Україні, та повоєнного відновлення України.

Метою статті є виявлення проблемних питань конкуренції способів захисту права власності та визначення шляхів їх вирішення.

Виклад основного матеріалу. У ч. 4 ст. 41 Конституції України від 28 червня 1996 р. наголошується на тому, що право приватної власності є непорушним [7]. Засади захисту права власності визначені ст. 386 Цивільного кодексу України від 16 січня 2003 р. (далі – ЦК України): держава забезпечує рівний захист прав усіх

суб'єктів права власності. Власник, який має підстави передбачати можливість порушення свого права власності іншою особою, може звернутися до суду з вимогою про заборону вчинення нею дій, які можуть порушити його право, або з вимогою про вчинення певних дій для запобігання такому порушенню. Власник, права якого порушені, має право на відшкодування завданої йому майнової та моральної шкоди [8].

Традиційним в юридичній літературі є поділ способів захисту права власності на речово-правові та зобов'язально-правові [9, с. 215]. Речово-правові способи захисту права власності розглядаються як способи захисту, спрямовані на захист суб'єктивного права власності як абсолютного цивільного права громадян чи організацій, які на момент порушення права не перебувають у договірних чи інших зобов'язальних відносинах з порушником [3, с. 63–64]. Зобов'язально-правові способи захисту мають на меті захист інтересів власника як учасника зобов'язальних відносин і розраховані на випадки порушення цих прав особою, яка перебуває з власником чи іншим носієм цивільного права в договірних чи інших зобов'язальних правовідносинах [10, с. 499].

Розглянемо деякі питання вирішення проблеми конкуренції способів захисту права власності. У судовій практиці є усталеним підхід, що способами захисту суб'єктивних прав є закріплені законом матеріально-правові заходи охоронного характеру, за допомогою яких проводиться поновлення (визнання) порушених (оспорюваних) прав і вплив на правопорушника (пункт 5.5 постанови Великої Палати Верховного Суду від 22 серпня 2018 року у справі № 925/1265/16) [11]. Отже, способи захисту права власності можна визначити як матеріально-правові заходи охоронного характеру, за допомогою яких проводиться поновлення (визнання) порушених (оспорюваних) прав власника і вплив на правопорушника.

Варто зазначити, що конкуренція способів захисту має місце тоді, коли вимоги стосуються захисту порушених прав власника, які виникають із речових або зобов'язальних правовідносин. Достатньо розповсюдженими є спори щодо визна-

чення ефективного способу захисту прав первісного власника майна у випадках, коли майно було неодноразово передано, зокрема, за договорами про відчуження майна. Так, в постанові Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 06 липня 2022 р. у справі № 521/20396/18 зазначається, що за загальним правилом речово-правові способи захисту прав особи підлягають застосуванню в тих правових відносинах, коли їх сторони не пов'язані зобов'язально-правовими відносинами, що визначають їх зміст і правову природу... Верховний Суд врахував, що за встановлених фактичних обставин справи між позивачем і відповідачем не виникали договірні відносини, а так само до порушення прав позивача на спірне майно між сторонами спору не існувало відносин правових відносин, а тому визнання недійсним договору купівлі-продажу спірної квартири не матиме наслідком повернення її у володіння власника, а отже, правомірним способом захисту є звернення до суду з позовом про витребування майна з чужого незаконного володіння [12]. Аналіз цієї справи надає підстави для висновків, що, безумовно, якщо йдеться про порушення права власності як абсолютного права, коли власник не перебував з порушником у жодних зобов'язальних правовідносинах, то захист такого права має здійснюватися шляхом застосування речово-правових способів захисту права власності, при цьому серед них позивачеві потрібно вибрати належний та ефективний спосіб захисту порушеного права власності, який реально призведе до відновлення порушеного права.

І. Р. Калаур зазначає, що цивільне законодавство, встановлюючи моменти, коли власник має право витребувати майно в добросовісного набувача, закріплює пріоритет віндикаційного позову над позовом про визнання договору недійсним [5, с. 120]. Цей пріоритет віндикаційного позову над позовом про визнання договору недійсним обумовлений характером правовідносин, які склалися між власником і незаконним володільцем майна, хоча й добросовісним. Власник і добросовісний володільець майна не перебувають між собою в договірних правовідносинах, тому й захист прав власника має здійснюватися речово-право-

вими способами захисту права власності, зокрема в індикацією майна.

Виникають спори і щодо конкуренції позовів у справах, коли йдеться про порушення прав на майно власника, передане за договором оренди майна.

У юридичній літературі відстоюється підхід, що не може йтися про в індикацію в разі виникнення спору з договору. Власник речі звертається до орендаря про повернення йому речі пред'явленням не в індикаційного позову, а зобов'язального, оскільки орендарем порушуються зобов'язання, що обумовлені договором, – після припинення строку договору повернути річ [13, с. 472]. Можна продовжити цю думку й далі, зазначаючи, що не можна говорити і про пред'явлення негаторного позову як речово-правового засобу захисту права власності, якщо порушення права власності впливає із зобов'язальних, зокрема договірних, правовідносин. У цьому випадку конкуренцію способів захисту права власності можна визначити як «договір усуває в індикацію» або «договір усуває негаторний позов».

Так, Велика Палата Верховного Суду в постанові від 02 листопада 2022 р. у справі № 922/3166/20 зазначила, що вимога позивача про усунення перешкод у користуванні земельною ділянкою шляхом демонтажу споруд торговельного призначення, які розташовані на цій земельній ділянці, по-перше, відповідає змісту статті 152 Земельного кодексу України й умовам договору оренди, по-друге, означає приведення орендарем земельної ділянки у стан, придатний для їх подальшого використання за цільовим призначенням. ...Велика Палата Верховного Суду погоджується з висновком апеляційного господарського суду про наявність підстав для задоволення позовної вимоги про зобов'язання відповідача здійснити демонтаж незаконно збудованих об'єктів. Помилкове посилання позивача в позовній заяві на статтю 391 ЦК України як правову підставу для таких вимог не може бути підставою для відмови в задоволенні позову в цій частині, про що об'ґрунтовано виснував апеляційний суд у постанові, що переглядається. У постанові від 25.03.2020 у справі № 527/605/17 Верховний Суд у складі колегії суддів Першої

судової палати Касаційного цивільного суду дійшов висновку, що позовна вимога про розірвання договору оренди землі є негаторним позовом, на пред'явлення якого не поширюються строки позовної давності, оскільки з таким позовом можна звернутися в будь-який час, поки існують правовідносини та правопорушення... Велика Палата Верховного Суду зауважує, що негаторний позов розглядається у вітчизняній цивілістиці як класичний речовий спосіб захисту права власності (речовий позов, *actio in rem*). Із цих причин він може бути пред'явлений лише для захисту абсолютного суб'єктивного цивільного права в абсолютному речовому правовідношенні, коли власник-позивач і правопорушник-відповідач не перебувають між собою в договірних чи в інших зобов'язальних правовідносинах або ж такі правовідносини між ними не стосуються вчиненого порушення права власності... Однієї з умов застосування негаторного позову є відсутність між сторонами спору договірних відносин. Натомість, якщо вчинене особою порушення було можливе лише як вчинене певною особою через її статус у договірному чи іншому зобов'язальному правовідношенні з власником, то негаторний позов не може бути заявлено, а право власника має захищатися за допомогою зобов'язально-правових способів. Отже, об'ґрунтованими є твердження про те, що позов про розірвання договору оренди земельної ділянки належить до зобов'язально-правових способів захисту, оскільки між сторонами існують договірні правовідносини... Велика Палата Верховного Суду відступає від висновків Верховного Суду про те, що позовна вимога про розірвання договору оренди землі є негаторним позовом [14].

Варто зазначити, що не всіма судами Великої Палати Верховного Суду це рішення сприйняте безапеляційно, зокрема, Д. Гудимою було висловлено Окрему думку (частково розбіжну), у якій відстоюється позиція, що у сторін спору у справі № 922/3166/20 відсутні зобов'язально-правові (договірні) відносини щодо можливості забудови спірної земельної ділянки торговельними спорудами. Тому для захисту права власності на цю ділянку від перешкод у користу-

ванні та розпорядженні нею, які створив відповідач, позивач має використовувати речово-правовий спосіб захисту – негативний позов [15].

Виникають й інші питання щодо конкуренції способів захисту, зокрема, доцільно визначитися з проблемною ситуацією в разі одночасного заявлення вимог про витребування майна із чужого незаконного володіння й усунення перешкод у здійсненні власником права користування та розпорядження своїм майном. У цьому аспекті варто підтримати підхід, викладений у постанові Великої Палати Верховного Суду від 18 грудня 2019 р. у справі № 522/1029/18: суд першої інстанції дійшов обґрунтованого висновку про неможливість одночасного пред'явлення позову про витребування майна із чужого незаконного володіння (оскільки віндикація – це позов неволодіючого власника про витребування майна від володіючого не власника) і про усунення перешкод у здійсненні права користування та розпорядження своїм майном (оскільки негативний позов – це позов про захист права власності від порушень, не пов'язаних із позбавленням володіння). Отже, віндикаційний і негативний позови є взаємовиключними. При цьому одна з умов застосування як віндикаційного, так і негативного позову – відсутність між позивачем і відповідачем договірних відносин, оскільки в такому разі здійснюється захист порушеного права власності за допомогою зобов'язально-правових способів [16].

Конкуренція способів захисту права власності має місце не тільки у випадках, коли йдеться про розмежування речово-правових і зобов'язально-правових способів захисту, а й у випадку, коли вимоги про захист права власності виникають із порушення прав у зобов'язальних правовідносинах, але при цьому конкурують між собою вимоги щодо захисту прав, що виникають із договірних правовідносин і деліктних правовідносин. Вбачається, що встановлення наявності договірних відносин між власником і порушником права власності та встановлення факту порушення саме договірних зобов'язань має призводити до того, що вимога про захист права власності має висуватися з порушення договірних правовідносин,

а не деліктних правовідносин як різновиду зобов'язальних правовідносин. У цьому випадку конкуренцію способів захисту права власності можна визначити як «договір усуває делікт».

У постанові Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 25 вересня 2019 р. у справі № 2-2828/11 зазначається, що у справі, що переглядається, спірні правовідносини виникли з договору купівлі-продажу від 30 жовтня 2008 року, на підставі якого ОСОБА_1 набула у власність 3/100 частин домоволодіння, та, вважаючи, що порушені її права неналежним виконанням відповідачами договірних зобов'язань між сторонами – у частині непередачі їй земельної ділянки, яку вона бажала отримати, укладаючи цей договір. Отже, позивач звернулася до суду з позовом, стверджуючи, що відповідачі виконали не в повному обсязі зобов'язання за договором купівлі-продажу, а тому Верховний Суд робить висновок про відсутність правових підстав стверджувати, що спірні правовідносини є позадоговірними [17].

Висновки. Конкуренція способів захисту права власності має місце в різних випадках, а саме: 1) якщо вимоги стосуються захисту порушених прав власника, які виникають із речових або зобов'язальних правовідносин. У цьому випадку конкуренцію способів захисту права власності можна визначити як «договір усуває віндикацію» або «договір усуває негативний позов»; 2) у разі одночасного заявлення вимог про витребування майна із чужого незаконного володіння й усунення перешкод у здійсненні власником права користування та розпорядження своїм майном У цьому випадку віндикаційний і негативний позови є взаємовиключними; 3) якщо вимоги про захист права власності виникають із порушення прав у зобов'язальних правовідносинах, але при цьому конкурують між собою вимоги щодо захисту прав, що виникають із договірних правовідносин і деліктних правовідносин. У цьому випадку конкуренцію способів захисту права власності можна визначити як «договір усуває делікт».

Аналізуючи спори, пов'язані з порушенням права власності, можна дійти висновку, що в кожному конкретному випадку для

вибору способу захисту права власності потрібно з'ясувати, у чому конкретно полягає порушення прав, порушується абсолютне право особи чи її зобов'язальне право. Після встановлення правової природи порушеного права, що є об'єктом

правового захисту, можна визначити спосіб захисту, який підлягає застосуванню: речово-правовий чи зобов'язально-правовий, а в межах цих способів захисту права власності – визначити ефективний і належний спосіб захисту.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гнатів О. Б. Захист права власності в цивільному праві : дис. канд. юрид. наук : 12.00.03 / Львівський нац. ун-т імені Івана Франка. Львів, 2014. 202 с.
2. Дзера І. О. Цивільно-правові засоби захисту права власності в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук . 12.00.03 / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2001. 19 с.
3. Домусчі С. Д. Захист права власності від порушень, не пов'язаних із позбавленням володіння, за цивільним законодавством України : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Нац. ун-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2011. 218 с.
4. Кулинич О. П. Цивільно-правові способи захисту права приватної власності на земельні ділянки : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. Київ, 2015. 237 с.
5. Калаур І. Р. Конкуренція позову про застосування наслідків недійсності угоди та виндикаційного позову за новим Цивільним кодексом України. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства* : зб. наук. статей. Івано-Франківськ, 2003. Вип. XI. С. 116–121.
6. Романюк Я. М., Майстренко Л. О. Реституція, виндикація, кондикція, відшкодування шкоди: окремі аспекти співвідношення та розмежування. *Вісник Верховного Суду України*. 2014. № 10. С. 22–31. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vvsu_2014_10_7 (дата звернення: 10.10.2023).
7. Конституція України від 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
8. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40–44. Ст. 356.
9. Яворська О. С. Правове регулювання відносин власності за цивільним законодавством України : навч. посібник. Київ : Атіка, 2008. 256 с.
10. Дзера О. В. Виндикаційний позов у теорії та судовій практиці. *Вибране. Збірник наукових праць. Київська школа цивілістики*. Київ : Юрінком Інтер, 2017. С. 494–512.
11. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 22 серпня 2018 року, судова справа № 925/1265/16. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/76474144> (дата звернення: 10.10.2023).
12. Постанова Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 06 липня 2022 р., судова справа № 521/20396/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105190685> (дата звернення: 03.10.2023).
13. Цивільне право : підручник, у 2 т. / В. І. Борисова (кер. авт. кол.), Л. М. Баранова, Т. І. Бегова та ін.; за ред. В. І. Борисової, І. В. Спасибо-Фатєєвої, В. Л. Яроцького. Харків : Право, 2011. Т. 1. 656 с.
14. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 02 листопада 2022 р., судова справа № 922/3166/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107510192> (дата звернення: 04.10.2022).
15. Окрема думка (частково розбіжна) судді Великої Палати Верховного Суду Гудими Д. А., судова справа № 922/3166/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108960094> (дата звернення: 04.10.2022).
16. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 18 грудня 2019 р., судова справа № 522/1029/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87144996> (дата звернення: 14.10.2022).
17. Постанова Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 25 вересня 2019 р., судова справа № 2-2828/11. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/84975675> (дата звернення: 14.10.2022).